

A portrait of Elizabeth Bathory, a Hungarian noblewoman. She is depicted from the waist up, wearing a dark, patterned headpiece and a large, ornate white ruffled collar. Her dress features a dark, patterned bodice with gold trim and voluminous white puffed sleeves. She is holding a small blue bag in her left hand. The background is dark with a red curtain on the right. In the top left corner, there is a small circular emblem and Latin text.

CONITISSA ELIZABETHA BATHORY
FRANCISCI DE NADASD FILII
COMITIS THOMAE DE NADASD PALATINI
CONIVS. ANNO MDLXXIIII.

**Nemere
István**

BÁTHORY ERZSÉBET MAGÁNELETE

Nemere István

**BÁTHORY
ERZSÉBET
MAGÁNÉLETE**

Könyvmolyképző Kiadó
Szeged, 2009

1. A CSALÁD

A Báthoryak nem voltak éppenséggel ismeretlenek a tizenhatodik században (sem). Magyarország és Erdély történetében hosszú időn át nagy szerepet játszott a család számos tagja. Mint köztudott, akadt olyan, nem is egy, aki hazai területeket uralt fejedelemként, és volt olyan Báthory is, aki egy idegen ország királyi trónjára is feljutott.

Minden okunk megvan tehát ahhoz, hogy – elhelyezve abban a korban – ne vegyük félvállról ezt a családot. A Báthoryaknak, mint oly sok népes és neves családnak akkoriban, több águk is volt. Majdnem minden emberöltőre jutott belőlük egy-egy híresebb vagy mondjuk ki kereken: hírhedtebb alak is. Ez hol nő, hol férfi volt.

Ugyanakkor kereken ki kell jelentenünk: enyhén szólva nem csak pozitív tulajdonságaikról voltak híresek. Sőt, nyugodtan kijelenthetjük: több volt köztük a negatív alak, aki aztán az utókorra is így maradt fenn, ilyennek ismerjük őket. Már ha ismerjük egyáltalán. A Báthoryak a maguk korában éppenséggel nem az erkölcsösségükről, a jóindulatukról vagy egyéb nemes és jó tulajdonságaikról voltak ismertek.

Néhány régi magyar szerző, akik a huszadik század elején összegezték a Báthoryak tetteit és jellemét, oda jutottak, hogy a családtagokra inkább a gyengeségek, mintsem az emberi jellem erős vonásai voltak jellemzőek. Olyan szavakat használtak velük kapcsolatban, hogy „élhetetlenek”, „erkölcstelenek”, sőt „gonoszak” voltak. Híján mindenféle jóindulatnak, sokszor haladtak a „balvégzet”, a fatális és megjósolható bukás felé. Gögösek voltak, akikben nemegyszer túltengett a szexualitás is. Ám ez utóbbi nem lett volna baj, ha nem

párosul „ledérséggel” és mai szakszóval: sajátos szexuális devianciákkal.

A család kutatói két belátásra jutottak. Az egyik, hogy a Báthoryak öse valaha Svédországból származott be Erdélybe és Magyarországra, a másik: az első, pozitív ős után csak két Báthoryt tudott felmutatni a történelmi família, akik makulátlanok voltak emberi tulajdonságaikat és jellemüket tekintve is (az egyik Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel–litván király volt). Mindenki másnak volt valami kisebb vagy nagyobb „stichje”, szinte mindenkit megérintett vagy megcsapott a helyes útról letérített, a genetikai úton terjedő végzetes balszerencse és a rossz tulajdonságok örökletes halmozódása.

Akadtt, aki a végső mérleget elkészítve odáig jutott: annak idején volt haszon a Báthoryak létezéséből, a társadalom és az ország itt-ott nyert velük valamit. De voltaképpen nagyon jó, hogy még annak idején kihaltak, mert ha tovább élnek, és létük áthúzódik a tizenkilencedik vagy akár a huszadik századra, még több bajt, szerencsétlenséget hozhattak volna magukra – és az országra...

A történészek többsége nagyra törő családnak minősíti őket – így utólag. Ez valóban így volt. A Báthoryak általában nyughatatlanok voltak, afféle „minden lében kanál”, és nem csak a férfiak. Ez egyike azon ritka családoknak, ahol egy-két nemzedék ideje alatt nem csak egyetlen nő lett híres – ez éppen könyvünk tárgya, Báthory Erzsébet –, hanem egy másik nő, Báthory Zsófia is nagy (és tegyük hozzá: rossz) hírnévre tett szert.

Ne feledjük: akkoriban 15-20 magyar nagybirtokos uralta Magyarország felét...! Egy-egy családnak akkora birtokai voltak, amelyek a mai, jóval kisebb Magyarországon is egész megyéket tennének ki. Képzeljük el, hogy van tizenkilenc megyénk és az egy Budapestünk – és ebből a húsz területből tíz megye és fél Budapest mondjuk tizenkét család magánbirtokát képezi! Márpedig akkoriban ez így volt.

Ha most ehhez hozzávesszük, hogy ama maroknyi arisztokrata, főnemesi családból is egy időben a Báthoryak voltak a leggazdagabbak – bizony kezdjük sejteni, kikről is szól ez a könyv. A Báthoryak különben – akár igaz a svédországi eredet, akár csak legenda – bizonyíthatóan már a XIV. század elején felbukkantak az írásos krónikákban is. Felfelé törekedtek keleten, a szatmári, szilágysági és szabolcsi vármegyék területén. Persze akkor még kismesek

voltak, jobbára ismeretlenek, csak szűkebb hazájukban beszéltek róluk. Mint a nemesurak többsége, ők sem munkával, hanem katonai szolgálattal, csatákban vitézkedve szereztek birtokokat a mindenkori hatalmasoktól.

A szatmári Ecsed környékén is uraltak földeket, és innen kerültek ki az első magas álláshoz jutott Báthoryak, akik nevét már a történelem is feljegyezte. Volt egy Báthory István nevű erdélyi vajda (nem azonos a későbbi lengyel királlyal), és egy másik, szintén István, akit nádorrá választottak. Ezek alapozták meg aztán azt a több évszázadig ügyesen életben tartott hírnevet, miszerint a Báthoryak mind célra törő, kemény, céltudatos emberek, akik vezetésre termettek...! Mondani sem kell, hogy a legendát elsősorban éppen maguk a Báthoryak terjesztették és tartották életben néhány nekik alárendelt, tőlük függő kisenemesi család kiadós segítségével. Később már nem volt erre szükség – a Báthoryak *rossz hírét* megismerték enélkül is. Hogy úgy mondjam, sokfelé az országban és különféle időkben – empirikus módon, saját tapasztalatok alapján nemcsak a jobbágyok, de sok nemesember is.

A családot kutatták olyan történészek is, akik elsősorban orvosi szemmel nézték őket – lévén orvosok –, és ebben segítségükre volt egy új, teljes mértékben tudományos módszer, a pszicho-grafológia. Mint ismeretes, a grafológia révén nem csupán ma élő emberek jellegzetes tulajdonságait, képességeit, hajlamait, életútjuk fordulóit és múltjuk számos jellemzőjét lehet megállapítani, hanem mindez nyilván igaz a ma már nem élő emberekre is. A fennmaradt levelek – amelyeket az illetők saját kezűleg vetettek papírra akár sok száz évvel korábban is – e tekintetben felbecsülhetetlen értéknek számítanak, és nagyon sok valós információt hozhatnak napvilágra.

Ezek alapján a kutatók megállapították, hogy a család több ága genetikusan terhelt volt, ennek folyományaként az agyuk sem volt rendben. Talán nem véletlen, hogy egyazon családon belül aránylag rövid idő leforgása alatt ennyi aberrált, perverz és dekadensnek is minősíthető személlyel ritkán találkozunk, és nem csak Magyarországon.

Máshol is ritkán esnek össze időben és térben, ráadásul egyazon rokoni körben az efféle esetek, jellemek és sorsok. Mindez nyilván valamiféle öröklött terheltségre enged következtetni, és ezt bizony már pár száz évvel korábban is sejtették a kortársak.

Persze, akik ennek ellenére védték a Báthoryakat, azok azt hangoztatták, hogy a terheltség, a „rossz”, valamelyik Báthory házassága révén került be, tehát mintegy kívülről érkezett a családba, és egyben azt is sugallták ezáltal, hogy nem maguk a Báthoryak voltak rosszak, „romlott gyümölcsök” (eredeti korabeli vélemény a nemzetségről), hanem csak elrontották őket. Ez tipikus példája a dolgok oktalan szépítésének.

Abban már vagy száz éve egyezik némely kutató, történész és életrajzíró véleménye, hogy az effajta terheltséget elsősorban vérbaj okozhatta. Tehát olyan szexuális úton terjedő betegség, amelyből a maguk idejében nyilván jutott a Báthoryaknak is. No de – ellenkezünk – jutott más arisztokrata családoknak is! Hisz azokban is voltak „nagytermészetű” férfiak és „fehértájú” nők, mint tudjuk a korabeli paskvillusokból, magáncélú vagy éppen csak üzleti célokot szolgáló röpiratokból, levelekből, emlékiratokból. Mégsem találunk azokban a századokban még egy olyan magyar arisztokrata családot, amelyben ennyi „terhelt” lett volna.

Megtörtént már – a huszadik században, főleg – hogy egyesek azért keltek a Báthoryak védelmére, mert a magyarság jó hírét féltették... Tény, hogy külföldön sokfelé nagyon ismerős a csejtei várúrnő esete, és már az is megesett, hogy nemzetiségi kérdést is csináltak belőle. Mivel Csejte vára a Felvidéken volt, és a várban nyilván a környékbeli szegény jobbágylányok szolgáltak – akik értelemszerűen többségükben szlovákok voltak –, hát a véres Báthory Erzsébet áldozatait a csehszlovákiai propaganda „a magyar úrnő szlovák áldozatainak” festette le.

Ennél rosszabb, hogy a csejtei várúrnő esete elterjedt Nyugaton, méghozzá sokkal nagyobb mértékben, mintsem azt Magyarországon általában gondolnák az emberek. Ez volt az a Báthory, aki ezt a nevet elvitte messze égtájakra, az ő hírét repítette szélesebben, sok nyelven a (ponyva)irodalom és a nemesebb irodalom is. A szadizmus egy új válfaja jelent meg ezzel a tizenhetedik-tizennyolcadik századi európai közvéleményben, már ha ilyesmiről beszélhetünk egyáltalán.

Persze fellengzős dolog volna úgy általában „a Báthoryakról” beszélni. Már csak azért is, mert nagyon sokan voltak, és minden bizonnyal a többségük nem szenvedett semmiféle terheltségben. Ha igazak a családi legendák, akkor a nemzetség egyik alapítója már Szent István korában is itt élt, és a későbbi századokban is minden

terheltségtől mentes Báthoryak bukkantak fel. Már persze akkor érvényes ez, ha elfogadjuk ezeket a későbbi Báthoryak őseinek, ami viszont vitatható.

De a tizenötödik, tizenhatodik és tizenhetedik századi „igazi” Báthoryak között is nyilván sokkal több volt a normális, mint a beteges, a ferdült tudatú vagy akár csak az excentrikus viselkedésű. Ugyanakkor nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a család férfitagjai minden időben kitűntek vakmerőségükkel, bátorságukkal. Talán csak azért, mert a bátorságra már a nevük is kötelezte őket? Jó sokáig, nem túlzás azt állítani, hogy századokon át a Báthoryak a magyar származású királyok hű támaszai, vitézei voltak. Akik számtalan alkalommal szolgáltak rá a kapott kitüntetésekre, birtokokra, nemesi és egyéb előjogokra. Ez az alaphelyzet akkor sem változott, amikor a család aztán – törvényszerűen szaporodva és birtokaik számát is növelve – több ágra szakadt. De mindig számon tartották egymást, lettek légyen akár csejteiek, ecsediek, somlyaiak, színérik (Szinérváriak) vagy mások – a „törzshöz” tartozás elve és családi használatú ideológiája minden bizonnyal megmaradt.

A Báthoriak vagy Báthoryak gyakran védték meg királyukat a csatákban. Ami kitűnő alkalom volt arra, hogy hősi halált haljanak (nem mintha erre vágytak volna különösebben, tételezzük fel), de arra is, hogy ha sikerül az akciójuk, újabb jutalmakat és birtokokat szakítsanak ki maguknak a kincstári földekből. Egy Báthory a várnai csatában Ulászlót védve esett el, egy másik Kenyérmezőnél kevesedmagával megállított, sőt meg is vert egy Erdélybe betörő nagy török sereget. Nem lehet véletlen, hogy századokon át sokszor hívták Báthorynak az éppen országló nádort, az országos főbíró és más fontos tisztségek betöltőit.

Persze az is megesett, hogy a Báthoryak tudatosan vagy ösztönösen „helyezkedtek”. Miután a tizenhatodik században az ország kettő, sőt három részre szakadt, minden oldalon felbukkantak a Báthoryak. Akadt, ki a Habsburgokat szolgálta teljes erővel, mások még a törökökkel cimboráló urak mellé is szegődtek. Harmadik részük Erdélyben volt érdekelt a birtokai révén, az ottani politikában aztán fejedelmek, sőt királyok is lehettek. Ám ezzel nem azt akartuk mondani, hogy a Báthoryak más arisztokrata családoknál jobban, erőteljesebb mértékben hódoltak volna idegen hatalmaknak, segítettek volna az idegen érdekek érvényesülését Magyarországon. Csak

annyira voltak ilyenek, mint azon korok nemesei, parasztjai, polgárai. Mindenki élni akart valahogyan, és ha ehhez nem talált más utat, akkor szolgálta azokat, akik hatalmon voltak. Rengeteg máig ismert és gyakran emlegetett „nagy történelmi név” viselői tettek ugyanígy a maguk korában – modern korunkban az átlagember igencsak elcsodálkozna, ha minderről részletesen értesülne. Márpedig ezek nem szoros titkok, benne vannak a részletes történelmi munkákban, bárki elolvashatná mindezt.

Azon is csodálkoznának, hogy azokban az időkben – amelyekről e könyvben is szó lesz – a Magyarországot így vagy úgy, ha nem is mindig politikai, de legalább gazdasági értelemben uraló negyvenötven igazán arisztokrata, nagybirtokos család tagjai milyen bonyolult módon voltak rokonai... egymásnak! Gyakorlatilag nem volt ezek között senki, aki ne állott volna rokonságban a Báthoryakkal. Ha nem egyenesen, férfiágon, akkor valamelyik régi vagy nem is régi családtagjuk által, aki benősült a Báthoryak közé. Vagy fordítva, valamelyik Báthory nősült be közéjük... Hogy mást ne mondjunk, maga II. Rákóczi Ferenc fejedelem is Báthory volt, egyik nagyanyja révén. De ugyanezzel több száz egyéb arisztokrata „dicsekedhetett” el a tizenhetedik, tizennyolcadik században, és korábban is.

Mindenesetre említsünk meg néhány nevet – nem csak a „terheltek” közül. Volt már szó néhány Báthoryról az előző századokban, akiknek többsége az István keresztnévre hallgatott, és sok hősiek tett fűződik személyükhöz. Volt Báthory András erdélyi fejedelem, volt ilyen Báthory Zsigmond is. Szót kell ejtenünk a lesbikus hírében álló, női botrányhős Báthory Annáról és a nagyon is terheltnek tetsző Báthory Zsófiáról. Volt Báthory István, aki országbíró lett, és tulajdonképpen századokon át minden korszakban élt néhány Báthory, aki valami figyelemre méltót tett vagy ilyen eset hírért hagyta maga után.

Azt sem felejtethetjük el, hogy akadtak magas állású Báthoryak, akik beleszólhattak az európai politikába is. Báthory Zsigmond vagy István esetében ez magától értetődő. Zsigmond magával Habsburg Rudolf császárral egyezkedett, tárgyalt, és bár alárendelte magát a Habsburgoknak, azért sokat tett az uralma alá tartozó területek függetlenségéért. Megvédte azokat a törököktől, és ezért nyilván sok százezren vagy millióan áldották a nevét. István nemcsak erdélyi fejedelemként, de lengyel királyként is nagy volt. És bár rövid

ideig tartott uralkodása ott fent északon, máig a lengyelek egyik legnagyobb és legműveltebb királyukként emlegetik, és mint ilyent tisztelik, sok száz évvel halála után is. Kevesen tudják: Báthory István bizony lengyel-litván uralkodóként szomszédját, az oroszok rémfejedelmét, Rettegett Ivánt is elverte a csatamezőkön.

Az 1550-es években ecsedi Báthory András tanácsai alapján határozták meg a magyar királyság erdélyi politikájának alapjait, határait. Egy másik András, a fentebb már futólag említett erdélyi fejedelem is helytállt a magyar érdekekért, igaz, mindössze fél évig uralkodott csupán, hát sokkal többet nem tehetett. És ezt a sort sokáig folytathatnánk. A történelemben nyomot hagyó, kicsi és nagy Báthoryak sora majdhogynem végtelennek tetszik. Akármilyen késő középkori, újkor eleji iratot, forrásmunkát forgatunk, a Báthory név újra és újra felbukkan, szinte lehetetlen tőlük „szabadulni”...

2. BÁTHORY ERZSÉBET KORA

Ahhoz, hogy elhelyezhessük az asszonyt – végső soron könyvünk igazi főhősét! – a maga idejében, valamivel többet kell írunk azokról az időről. Többet annál, ami az átlagos olvasónak még iskolai tanulmányai, olvasmányai és az időközben itt-ott látott filmek alapján eszébe juthat a tizenhatodik és tizenhetedik századról.

A mindennapi élet abban a korban senki számára nem volt könnyű. Mert bár igaz, hogy hihetetlen és ma már alig tapasztalható különbségek voltak a vagyonos réteg, a nagybirtokos arisztokrácia és a parasztság életvitele között – azért ez sem volt olyan egyértelmű. Kezdjük azzal, hogy egészségügyi ellátás gyakorlatilag nem létezett. Orvos kevés volt, és szolgálataikat csak a gazdagok tudták megfizetni – ám azokban a szolgálatokban sem volt sok köszönet. Hiszen az orvoslás igen alacsony színvonalon állott, nyugodtan mondhatjuk, hogy több volt még benne a varázslat és az okatlan hiedelem, mint a tudomány. Ez utóbbi olykor csak nyomokban bukkant fel benne.

Ilyen körülmények között szegény és gazdag egyaránt hullott, mint a légy, és ehhez nem okvetlenül kellett egy-egy nagy járvány, amelyekből gyakorta volt is éppen elég. De a mindennapi, mondhatjuk szokványos betegségek is szépen arattak. Olyan kórok vittek el évente sok százezer embert Európában, amelyeknek ma már a nevüket sem tudjuk, legfeljebb az orvos-történészek ismerik. Banális betegségeknek estek áldozatul a rosszul táplált szegények és a jól táplált gazdagok. Ha pedig jött egy járvány, akkor mindenki megjárhatta, és a többség oda is veszett társadalmi állástól, lakhelytől és vagyoni állapottól függetlenül.

Az élelmiszer-ellátás egy-egy összefüggő vidéken – amely önelátónak számított a nehézkes szállítás, a jobbára hiányzó úthálózat és a közbiztonság hiánya miatt – a terméstől függött. Nagyobb tartalékokat lehetetlen volt felhalmozni, az ősszel betakarított növényeket, gabonát a tél és a tavasz folyamán felélték, maradéktalanul elfogyasztották, sokszor nem is volt elegendő. Az éhezés miatt sokan veszttek oda, a betegségek is könnyebben és tömegesebben arattak. Mivel senki sem tudta, mi az egészséges táplálkozás, vagy ha tudták is, ez akkor megoldhatatlan lett volna – hát az emberek rövid ideig éltek. Születés után minden tíz csecsemőből legalább a fele meghalt még pár hetes vagy hónapos korban, ez ellen sem tehettek semmit. Az átlagos életkor pedig igencsak rövid volt. Az ötven-hatvan éves férfi vagy nő már igen koros és bölcs, sokat látott embernek számított. (Akkoriban a férfiak még tovább éltek, mint a nők.) A lányok nagyon hamar, tizenévesen férjhez mentek és szültek, a férfiak is korán nősültek. Nem nagyon akadt olyan középkorú ember, akinek még éltek volna a szülei. Normálisnak számított a társadalmi ranglétra alján és tetején, hogy a családokban tíz vagy több gyermek született. A természet is nagy mennyiséggel védekezik a rossz túlélési arányok, a kedvezőtlen körülmények ellen. Többet hoz a világra, akkor „számításai szerint” többen lesznek a túlélők. Az emberek ezt öntudatlanul is utánozták.

Mindehhez – mint Közép-Európa utolsó ötszáz évében folyamatosan és elmaradhatatlanul, sajnos – hozzá kell számítani az emberi környezetet. A politikát. Ugyanis akkortájt indult meg Magyarországon is az a folyamat, amely Európának ezt a vidékét attól kezdve gyakorlatilag máig jellemezte: semmi sem sikerült úgy, ahogyan az itt élők szerették volna. A következő korszakokban Nyugat-Európában is voltak ugyan háborúk, de például Hollandiában vagy Angliában ezek vagy földrajzilag távol zajlottak le, vagy csekély veszteség mellett jelentős nyereséget hoztak a polgárok egyre szélesedő rétegének.

Kelet-Közép-Európában azonban akkortól fogva semmi sem sikerült. Minden későbbi vagy már akkor is létező országnak (különösen a Balkánon és az azzal határos vidékeken) számtalan baja volt, amelyből nem tudott kilábalni. Idegen hódítók uralták őket két-három-négy-ötszáz esztendőn át, a lakosságot irtották és kiszípolozták gazdaságilag, sokan kivándoroltak vagy elhurcolták őket

a hódítók. A népesség nem tudott megerősödni kellően, és ezzel politikai-gazdasági hatalmat sem volt képes nyerni. A háborúkat és csatákat rendre elveszítették az idegenekkel szemben, forradalmaik, lázadásaik általában csúfos vereséggel és nagy véráldozatokkal fejeződtek be. Eluralkodott e vidéken a máig általános pesszimizmus, amely a saját terméket eleve rosszabbnak tartja a világban másutt előállított áruknál, a sikerre gyanakodva, sőt ellenségesen tekint. A kontinensnek ezen a részén még ma is hazafiasságnak számít a hatóság ellen cselekedni, és az az igazi patrióta, aki minél ügyesebben csapja be a hivatali bürokráciát, az adóhivatalt és mindenféle egyenruhás erőszakszervezetet. Hiszen ez századokon át mindenhol az idegen hatalmat képviselte, annak kreatúrája volt, és annak érdekeiben lépett fel, szemben állva a lakossággal. Sokfelé hasonló volt a helyzet az egyházakkal, vagy bizonyos egyházakkal is.

Báthory Erzsébet korában, tehát a tizenhatodik század második felében és a következő század elején, Magyarország Mohács utáni állapotban volt. A politizáló elitet erősen megcsonkította a nagy és vesztes csata, a török felnyomult az ország közepére. Az ország gyakorlatilag három részre szakadt. Nyugaton a Habsburgok voltak az urak, középen a török hatalom ért fel egészen a Felvidékig. Keleten ott volt a kvázi független Erdély, amely a két idegen megszálló nagyhatalom között lavírozott, és mindenkor vezetőinek ezenfelül is számos más érdeket kellett figyelembe vennie.

Nyugaton ekkor bukkantak fel a később hírnévre vergődött családok: Nyári, Nádasdy, Serédy, Draskovics, Zrínyi, Erdődy stb. Mint a nevekből is kiderül, nagyobb részük idegen, jobbra német és szláv eredetű volt. (Zrínyi Miklós mind a mai napig a horvát történelem nagyjának számít Nikola Zrinski néven, és ez csak egy példa a sok „magyar nagyúr” közül.) A Dunántúlon kevés család hatalmas birtokokat uralt. Erdélyben szintén. A török uralom alatt másként alakult a helyzet, arisztokraták ott nem maradtak. De mindhárom országrészben egyformán fogyott a népesség a folyamatos háborúskodások, járványos betegségek stb. miatt.

Az 1600-as évekre azonban annyira megszilárdult a helyzet, hogy a birtokok jövedelmet is hoztak, amit a gazdag családok egy része csak pusztán felélt, mások abból utazgattak szerte a földrészén, ismét mások a művészeteket pártolták. A legtöbb pénzt persze az vitte el, hogy a dunántúli urak Bécsben keltették „jó osztrák hazafi”

benyomását. Az erdélyiek egy része pedig az országot gyarapította, bár ott is bőven akadtak ingyenélők, akik csak szórták a pénzt.

De ezek csak vékony rétegeket képviseltek. Igazából a köznemes-ség számított afféle országos „közvéleménynek”. Ezek úgy-ahogy művelt emberek voltak, sokan közülük tudtak írni-olvasni (no, messze nem mindenki...), olykor nyelveket is beszéltek, legfőképpen persze a latint és a németet. A kismemesek, mint nevük is mutatja, igen kicsi birtokkal vagy éppen semmilyen földdel, vagyonnal nem rendelkeztek. Ez utóbbiaknak a kutyabőr, a címer, a szépen csengő név volt az egyetlen „birtokuk”. Hozzá kell tennünk, hogy ekkoriban – és akkortól kezdve – Lengyelország után Magyarországon volt a népesség arányát tekintve a legtöbb nemesember. A jelzett időszakban körülbelül 80 ezer nemesi származású, előjogokkal büszkélkedő vagy azok birtoklásáról álmodó emberről tudunk. Ami az akkori lakosságnak körülbelül 2,5 százalékát tette ki. Csak röpké összehasonlításul: Európa többi országában, különösen a már akkor is jogosan „fejlettnék” és „műveltnek” nevezett országokban csak a lakosságnak körülbelül 1-1,5 százaléka rendelkezett valamiféle születési előjogokkal, jutott a származásából eredően pozitív megkülönböztetéshez, privilégiumokhoz.

Az országban tehát nem a legjobb volt a hangulat, de ez csak nagy vonalakban igaz. A mindennapi életre lebontva úgy a kismemesek, mint a még nem jelentős, mert kisszámú városi polgárság, sőt még a röghöz kötött jobbágyok (igazából szinte rabszolgák!) is élték a maguk életét. Nem mondható el, hogy országos szomorúság uralt volna mindent Mohács után, és hogy ez az állapot évtizedeken át tartott volna... Ünnepeiken ettek-ittak, táncoltak, mulattak, szerettek, házasodtak, szaporodtak, szenvedtek és meghaltak. Az emberek nem sokat foglalkoztak a nagypolitika kérdéseivel. Nyilván igen sokan akadtak, akik még azzal sem voltak tisztában, hogy egy háromfelé szakadt-szakított országban élnek. Az emberek sokkal jobban kötődtek a régióhoz, a megyéhez, ezen belül is a vidékhez, a tájegységhez, amely életterüket jelentette. Már csak azért is, mert a kismemesek a meglévő kisebb, de valós birtokaik miatt nem változtattak lakhelyet, a parasztoknak meg ez a lehetőség eleve nem is adatott meg.

Így az is igaz, hogy ahol megyényi birtokot uralt egy-egy mágnás, arisztokrata nagyjúr és családja, ott minden ezen család körül forgott.

A Nádasdy, a Forgách vagy bármelyik másik ismert család birtokát arról is meg lehetett ismerni, hogy ott a velük rokonságba keveredett kismanesek százával éltek – birtok nélkül. Ezeket a „familiárisokat” a nagyurak tartották maguk mellett azért, hogy háború esetén velük harcoljanak, hogy vezessék a parasztokból toborzott seregüket, és számos egyéb szolgálatot tegyenek neki. Még püspökök, hercegprímások, érsekek és más egyházi vezetők is követték ezt a szokást. No és ha egy kismanesnek volt is némi földje („hét szilvafája...”) és nyolc-tíz vagy húsz parasztcsaládja (igen, ezek az emberek az ő tulajdonát képezték, bármikor eladhatta, megbüntethette, akár meg is ölhette őket, senki sem szólhatott bele), akik munkájukkal eltartották őt és családját, attól még vállalhatott familiárisi szolgálatot valamelyik tehetős úr mellett. Hiszen ez afféle védelmet is biztosított neki. Háború esetén ugyan neki is védelmezni kellett a nagyurat és annak birtokát, viszont az békeidőben megóvta és támogatta őt. Nemegyszer a pusztá megélhetését biztosította csak azért, mert az illető rokona volt, vagy apróbb szolgálatokat tett neki stb.

Kevesen tudják, hogy bár elvileg a nemesek sohasem fizettek adót, ezen szegény, szinte birtoktalan kismanesek egyik rétegére a XVI. század végén igenis hadiadót vetettek ki a Habsburgok, amit azok nehezen voltak képesek megfizetni. Folyvást sérelmeiket hangoztatták, és a mindenkori hatalommal éppen a nagyuraknál kerestek menedéket, támogatást. Nem csoda, ha akkor és a későbbi századokban tömegesen jelentkeztek a lázadó seregekbe (például Rákóczi kurucái közé is), vagy az erdélyi seregekben is felbukkantak nagy számban.

Ők vállaltak katonai szolgálatot nemcsak a nagyuraknál, de a legális, felkent királyok alatt is. Beleértve ebbe az „idegen” Habsburgokat vagy a török által bábként irányított erdélyi uralkodókat is.

Volt akkoriban egy új réteg is: a végvári katonaság. Ezeket a helyzet termelte ki, hiszen a töröktől uralt részek határain álló régi és új várakba gyűltek azok a katonák, akiknek éjjel-nappal vigyázniuk kellett az így kialakult cseppfolyós, igazából hivatalosan sehol sem rögzített határokat. Ezek hősiiesen védekeztek, nemegyszer viszont maguk is éppen olyan rablókká züllöttek, mint a megszálló törökök voltak. Ők a tizenhatodik század végére – népes családjaikkal együtt – egy közel százezer fős réteget alkottak a török területrészt nyugati, északi és keleti határán.

A háború folyamatosan tartott, a szembenállás a három országrész között permanens volt, és ez az állapot több érdekes dolgot eredményezett. Az egyik az volt, hogy a sok háborúban idegen zsoldosok tömegei sodródtak Magyarországra, és ezek egy része itt gyökeret eresztett. Mások birtokokat szereztek, házassággal, erőszakkal, szerencséivel horgonyt vetettek, és a következő századokra már szervesen beépültek a magyar és az osztrák–magyar–erdélyi–szlavóniai stb. rendbe.

A másik velejárója az volt, hogy a lakosság rémisztő mértékben fogyatkozásnak indult. Ismeretes, hogy másfél száz évvel később, különösen az 1700–1730-as évek között, tömegesen kellett betelepíteni a más nemzetiségű parasztokat, különben nem lett volna, aki megműveli a földeket (és a birtokok nagyúri gazdái éhen halnak – tehetjük hozzá, mielőtt valaki azt hinné, hogy a nagyurak saját zsebből finanszírozott betelepítési akcióit valamiféle hazafiasság motiválta volna...). Akkor alakult ki az akkori és mai magyar területeken is az a népességkeveredés, amelyet a huszadik század végén lefolytatott genetikai kutatások akként jellemeztek: „Bajorországtól Erdély keleti széléig gyakorlatilag egynemű és tökéletesen kevert népesség jött létre, amelyben a genetikai jellemzők alapján lehetetlen szétválasztani az egyes nemzetek tagjait.”

Növelte a zűrzavart, hogy ekkoriban már erőteljesen terjedtek a különféle reformvallások is, amelyek leszakadva a katolikus, pápai, római egyháztól nem egy viszályt, háborút okoztak, és híveiknek sokszor igen kemény megtorlásokkal kellett számolniuk. De a magyar társadalmat ez is megosztotta. Túlságosan is egysíkú lenne a korpék, ha azt mondanánk, hogy az osztrákok uralta országrészben a katolikusok voltak hatalmon, Erdélyben meg a reformvallások követői.

A mindennapi élet is legalább négy-öt különböző módra oszlott – az egyes társadalmi rétegek élete alaposan eltért egymástól. E könyvben nincs helyünk leírni azt, hogyan éltek a szegény és a még szegényebb rétegek. Báthory Erzsébet a leggazdagabb családok tagjaként nyilván úgy élt, ahogyan azok. A társadalomban igen erősek voltak a határok, és a felemelkedés alulról a magasabb rétegekbe számos akadályba ütközött – bár nem volt lehetetlen, sőt nem is volt ritka. Számos úrról tudunk, aki jobbágyként kezdte, majd katonai,

papi vagy közigazgatási pályán jutott egyre magasabbra. De ezek nem voltak általános jelenségek.

Az arisztokraták a többi magyarországi lakoshoz képest hihetetlen gazdagságban és luxusban éltek. Persze mindez csak ritkán közelítette meg a Nyugat-Európában élő arisztokraták életszínvonalát. Ámde azért ezen urak sem panaszkodhattak.

Egy-egy ilyen nagyúri nemzetségnek (emlékeztetőül: nem volt akkor ötvennél több ilyen család az egész hatalmas országban!) több tíz vára és kastélya volt szerte a birtokaikon. Egész városok és több száz falu lakossága adózott nekik. Saját kis hadsereget állíthattak ki, és katonáik, hajdúik, zsoldosaik, pandúrjaik, alabárdosaik, huszárjaik, darabontjaik békeidőben is voltak. Ők tartották fenn a rendet. A jobbágyok kiszipolyozásának nagy mesterei voltak az általuk állásba helyezett jószágigazgatók, és természetesen számíthattak a papság támogatására. Már csak azért is, mert az egyházi vezetők nemegyszer szintén nemesi családok sarjai, általában másod- és harmadszülött fiúk voltak, akik nem örökölhették az ősi birtokot, ezért egyházi pályára küldték őket. Vagyis a nagyurak mindenütt saját köreikben mozogtak, és ha nem tűztek össze valamelyik uralkodóval vagy tekintélyes szomszédjukkal, akkor évtizedeken át békében élhettek.

A várakban, várkastélyokban azért csak a kor színvonalán élhettek, tehát igazából nem volt ez kényelmes élet. Fürdőszobáról senki sem hallott, ilyenek azokban a századokban nem léteztek (igaz, Nyugaton sem). Az előkelő hölgyek és urak a mai kerti budikhoz hasonlatos árnyékszékekre jártak télen-nyáron, ritkán fürödtek, és ezért meglehetősen „illatoztak”. Ezt ellensúlyozandó a hölgyek drága külföldi parfümöket vagy azoknál jóval olcsóbb, népi eredetű, virágokból sajtolt illatszereket használtak. Még a nagyon gazdag embereknek is kevés ruhájuk volt. Egy drágakövekkel díszített női ruha ára több falu értékével volt egyenlő, és a nem annyira díszesek sem voltak olcsók. Egy-egy tehetősebb asszony ruhatára különben is csak évtizeddel, kettővel férjhezmenetele után alakult ki, és akkor sem volt benne húsz-harminc ruhánál több. Akinek ennyi volt, az már országosan híres gazdag nőnek számított. A kisnemesek asszonyai maguk foltozták ruháikat, a nagyurak feleségei pedig évszakonként négy-öt ruhát váltogattak. Persze akkoriban a női és a férfiruhák nagyobb része igen tartós anyagból készült.

A várkastélyok fűtése örökké megoldatlan problémát jelentett. Századokon keresztül nem sikerült úgy befűteni télen a helyiségeket, hogy ott végig száraz, kellemes meleg lett volna. A túl magas mennyezetek alatt megrekedt a meleg, miközben alul, embermagasságban hűvös volt. A sugárzó meleg hiánycikknek számított – a (cserép)kályhák később valamit javítottak ezen a siralmas helyzeten. De ahol kandallót alkalmaztak, ott az emberek egyik oldala majd’ megsült, a másik viszont örökké fázott. Nem csoda, hogy férfiak, nők egyformán gyakorta betegeskedtek. A megfázásból, hidegből eredő asszonybajok sokasodtak, és a férfiak is rosszul túrték a teleket.

Az orvostudomány gyerekcipőben járt, ezért aki komolyabb betegségbe esett, csak kivételes szerencséivel épülhetett fel. A többséget azonnal elvitte egy vakbélgyulladás, egy agyérgörcs, szélütés és egyebek. Számos olyan kór is végzetesnek bizonyult, amelyeket ma egyáltalán nem sorolunk a halálos bajok közé. A sok háború miatt igazából csak a sebészet fejlődött valamicskét, azonban a felcserek, seborvosok is jobbára vágtak, vágtak... Az amputálást azonban a legritkább esetben követte valamiféle rehabilitálás, nem is volt ilyen igény. A művégtagok előállítására és használata is teljesen egyedi eset volt.

A gyakori járványok ellen pedig nem léteztek gyógymódok, ezek tömegesen arattak. Méghozzá igen demokratikus módon – egyetlen társadalmi osztály tagjait sem kímélték.

Fel kell tételeznünk, hogy Báthory Erzsébet is ilyen viszonyok közt élte életét. Ami persze nem azt jelenti – bár az eddigiekből inkább negatív, pesszimista kép rajzolódik az olvasó szeme elé –, hogy az élet szomorú, örömtelen lett volna. Mint minden korban, az emberek akkor is sok örömet találtak az életben. Különösen az, akinek nem kellett hajnaltól estig robotolnia a hét hat napján, mint például a jobbágyoknak, szegényebb kézműveseknek.

Akik nem voltak annyira kitéve az időjárásnak és a gazdasági viszonyoknak, vagyis mindig fedél alatt élhettek, télen melegben, védelmező várfalak között, akiknek mindig volt elég pénzük, és nem kellett aggódnuk, mit hoz a holnap, tehát volt bizonyos pszichikai komfortjuk – azok nem panaszkodhattak. A nagyúri családok tagjai így éltek.

Az ünnepeken zenét hallgattak és táncoltak. Olykor nagyokat ettek és ittak (a hölgyek nagyon ritkán fogyasztottak alkoholt). És

bár az a kor (is) a férfiak világa volt, azért az előkelő származású és gazdag hölgyek is sok elfoglaltságot, mulatságot találhattak. Hímeztek, néha festettek, zenéltek, énekeltek, a maguk társaságán belül pletykálgattak, régi és új történeteket hallgattak. Az idősebbek kiházasították a fiatalokat, kapcsolatokat szerveztek és fedeztek, vagy éppen ellenkezőleg, lelepleztek. Intrikáltak és szórakoztak, betegeskedtek és felépültek, szerelembe estek és gyermekeket szültek, neveltek. Szeretőik voltak, vagy ők voltak valaki szeretői, megcsalták férjüket, vagy éppen ellenkezőleg, példásan hűségesek voltak hozzájuk. Ilyen szempontból az életük nem sokban különbözött a mai asszonyok életétől.

De minden sokkal lassabban zajlott. Már csak azért is nyugodtabbak voltak az emberek, mert nem érték őket nap mint nap sokkoló információk. Ez csak a huszadik század második felére, és még inkább a huszonegyedikre jellemző, amelyben élünk. A régi korok emberei egyszerre voltak közelebb az eseményekhez, mégis távolabb tőlük. Hetek és hónapok múltak el úgy, hogy az időközben érkezett legizgalmasabb hír valamelyik nemesúr gáláns kalandjáról, egy erdei rablótámadásról vagy valamilyen távoli háborús eseményről, csatáról szólt. Ezenközben a várkastélyokban, városokban, falvakban senkivel sem történt feljegyzésre méltó dolog. A nagyúri családok „a maguk levében főttek”, a kiterjedt atyafiság, nemzetségek és klánok belterjes eseményei adták a megbeszélni való hírek nagyobb részét.

Ha pedig történt is valami a világban – mire az eljutott hozzájuk, a hír szublimálódott, leszűrődött és megüledett. Már nem is volt igazán érdekes, hiszen hetekkel vagy hónapokkal korábbi állapotot tükrözött. Nem kellett annak Kínában történnie (erről csak egy-két év múlva szereztek tudomást) – elég volt, ha valahol a poroszoknál vagy a nagy Itáliában zajlott le egy kisebb háború, csata, ütközet, netán járvány, avagy királyi esküvő, temetés. Maga az esemény abban a pillanatban, amikor tudomást szereztek róla, már javában múlt volt, és ezért nem is izgatta fel annyira az embereket. Az egyidejűség igénye csak a mi életünkben, korunkban lett állítólagos feltétel, nélkülözhetetlen dolog. Mi azonnal szeretünk tudni mindent, és amikor a szemünk láttára zajlik egy csata vagy egy terrortámadás, egy árvíz éppen ragadja el áldozatait, vagy az autóversenyen összeütközik és felrobban két jármű, vezetőik pedig odavesznek

– elégedetten vesszük tudomásul, hogy lám, mi rögtön megtudtuk, hogyan is van ez...

Akkoriban tehát az élet lassabban folyt. Nem volt meg minden napnak a maga odarendelt és bizonyosan bekövetkező balesete, világpolitikai eseménye, választása, államcsínye, sportversenye és színészpletykája, a tőzsdei eredményekről nem is beszélve...

A tizenhatodik század végi átlagos magyar arisztokrata úr persze azért szomjazta a híreket. Ezért minden utazót kifaggattak, és minden nagyotmondónak, hazugnak, sarlatánnak hitelt adtak, ha az végre valamilyen eseményről mesélt. Soha annyi kétfejű borjú, élve eltemetett ember, kísértet és csodálatos gyógyulás híre nem keringett, mint akkoriban. Ezek a folklórelemek gyakorlatilag a mindennapi élet, az *elhitt és elfogadott világ* szerves és normálisnak hitt részei voltak szerte mindenfelé. Nemcsak Magyarországon és nem csupán Kelet-Közép-Európában.

Akkoriban az emberek másképpen gondolkoztak és éltek, de a szó fizikai értelmében is másképpen láttak, hallottak, érzékeltek. Sokkal több embernek volt jobb szeme, mint manapság. Még közelebb lévén a természethez – és mivel segédeszközökkel nem rendelkeztek – hát szabad szemmel messzebbre láttak, mint mi, a huszonegyedik század emberei. Erre szükségük is volt a vadászatnál, a csatákban, szárazon és vízen.

A hallásuk is jobb volt, ez is fontos volt számukra. Olyan neszeket hallottak, és olyan távoli hangokat, zajokat, amelyeket mi manapság már nem hallanánk. Mivel kevesen tudtak írni-olvasni, sok ezer év alatt nemzedékről nemzedékre megszokták, hogy az emlékezetükbe vessék mindazt, amit hallottak, megtudtak, amit tanultak. Ily módon a középkor, a késő középkor emberei nálunk is, meg világszerte, alaposan megjegyezték azok külsejét, akikkel egyszer találkoztak, megjegyezték mások mondanivalóját, sokan hihetetlenül hosszú szövegeket voltak képesek szó szerint visszaadni, akár évtizedek múlva is. Nem véletlen, hogy a mondák, regék, igricénekek, történetek olyan hosszúak voltak. A látvány és a hallomás fontos közvetítőeszköz volt számukra. Arról nem is szólva, hogy sokkal jobban bíztak egymásban, olykor a teljesen idegenekben is, mint mi manapság – pedig hát a régi korokban is sokakat becsaptak.

Ehhez kapcsolódik, hogy a vendégszeretnek ma már teljesen ismeretlen dimenziói voltak. A vándorok – legyenek koldusok,

nincstelen diákok, mesterlegények, vagy tehetős kereskedők – szinte mindenütt méltó fogadtatásra, ételre és fedélre számíthattak, ki nem mondottan azért, mert információkat szállítottak. Elmesélhették, hogyan élnek az emberek az ország más részeiben, vagy netán külföldön. El is mondták, arrafelé milyen események zajlottak le. Pletykákat és igaz eseményeket, álhíreket és valódi fontos dolgok megtörténtét vegyesen „jelentették”. A vendég, ha tehetett, sokáig maradt – vendéglátói marasztalták is gyakorta –, és ezalatt alaposan kikérdezték személyes ügyei, tapasztalatai és a világ dolgai felől.

Mint látjuk tehát, az információk megszerzésének, az így szerzett ismeretek felhasználásának más útjai-módjai voltak, mint manapság. De őseink egészen jól megélték ebben a világban.

3. ERZSÉBET IFJÚKORA

A Báthoryak, mint bevezetőnkben ismertettük, eléggé kiterjedt família voltak az 1500-as években. Miközben Európa fejlettebb, vagy inkább mondjuk így: szerencsésebb vidékein a reneszánsz, az újjászületés eszméje tette szebbé az embereket, a polgárokat, a műveltek életét – addig a három részre szakadt országban csak itt-ott volt nyoma. Persze az igazán gazdag családok – és ezek közé tartoztak a Báthoryak is, bár nem minden ága a kiterjedt családnak – megtalálták a módját, hogy olykor igazi „reneszánsz módra” élvezzék az életet, és közben ne feledkezzenek meg a szellemi látóhatár szélesítéséről sem.

A család egyik ismert ága volt az ecsedi, és ennek tagjai között igen kiváló, roppant művelt emberek is akadtak. Már Erzsébet apja, Báthory György sem akárci volt. Korabeli szokás szerint több vármegye főispánja, vagyis meghatározó vezetője volt egyszerre. A jelek szerint a királpárti, „nyugati” országrészben az urak között nem mindig találtak elégséges számú megbízható urat, akik erélyesen kezükben tartották volna a megyéket. Ezért aztán megesett – a családban többekkel is – hogy amikor éppen királpártinak számítottak, akkor egyszerre két-három, sőt néha több megyét bíztak rájuk.

„Amikor éppen királpártiak voltak...” A mondat nem véletlenül került ide. Számos arisztokrata habozott hűségében, ami voltaképpen nem is csoda ennyire zavaros viszonyok között. A legtöbben attól függően döntöttek, hogy merre terültek el birtokaik, és azok kihez kerültek. Akinek a török foglalta el megyényi vagy még nagyobb területeit, az onnan elmenekült, és ha voltak birtokai nyugaton vagy keleten, vagyis Habsburg-Magyarországon vagy Erdélyországban,

akkor ott élt. Számosan nem tehettek mást, rokonaik védőszárnyai alá menekültek. Akik kénytelenek voltak a Habsburgok területén élni, azok többnyire Bécshez húztak – már csak azért is, mert aligha tehettek egyebet. Az erdélyi birtokosok viszont gyakran szemben álltak a Habsburgokkal. Ezenkívül még vallási (katolikus-protestáns) és egyéb ellentétek is feszítették mindezt.

Például az, amit Báthory Györgyről, Erzsébet apjáról is feljegyezték: mai szóval azt mondhatnánk, „vacillált” az osztrák Ferdinánd és a magyar trónkövetelő, olykor éppen török segítséget is igénybe vevő Szapolyai János között. Néha ennek fogta pártját, máskor meg annak.

Az ecsedi ágból származó Báthoryak között kell megemlítenünk György testvérét – tehát Erzsébet nagybátyját –, Báthory Miklóst is. Őt a király „országbírónak” is kinevezte, és nem ő volt az egyetlen Báthory, aki ezt a nagyon fontos tisztséget elnyerhette. Ott volt például ecsedi Báthory István, aki csak öt évvel volt idősebb Erzsébetnél, akit már nem Ferdinánd, hanem Rudolf császár (magyar viszonylatban: király) nevezett ki szintén egyszerre három megye főispánjának, amelyek ráadásul nem is feküdtek egymás mellett (Szabolcs és Szatmár a török dúlta területek egyik oldalán, míg Somogy a másikon...), és aki később szintén országbíró lett. Ez a Báthory egy tipikus korabeli nagyúr volt, mondhatni. Ha küzdeni kellett a csatákban és várostromokban, az élen menetelt, és az életét legalább százszor tette kockára röpke tízegy-néhány év alatt. Hogy ez nem egy virágos szófordulat, bizonyítja számos sebesülése, amit ütközetekben szerzett. Később – Erzsébet már régen felnőtt nő, feleség és anya volt – Báthory István betegségei miatt várához kötve protestáns (kálvinista) egyházát nemcsak pénzzel, hanem sajátos irodalmi működéssel is támogatta. Például vallási tárgyú költészete bizonyos körökben akkor igen jelentősnek számított.

Bár meglepő módon nem a Báthoryak, vagyis apja, hanem anyja részéről volt rokona a másik, a sokkal ismertebb Báthory István, az erdélyi fejedelem és lengyel király is. És itt ismét utalnunk kell egy korábbi megállapításunkra, miszerint a kor vezető 50 arisztokrata családja keresztül-kasul kapaszkodott egymáshoz, egymásban, egymásból, és ily módon szinte mindenki rokona volt mindenkinek ezekben a körökben. Erzsébetnek rokona volt Báthory András, és a sort még folytathatnánk.